

100 jaar ENKA

Een jubileumjaar om
de historie en het
verhaal van deze plek
levend te houden.

BDU
media

ENKA

Jubileummagazine 100 jaar ENKA-geschiedenis

De ENKA-fabriek heeft door zijn omvang veel invloed gehad op sociale en economische ontwikkelingen in de gemeente Ede. In dit eenmalige ENKA-magazine leest u wat de fabriek voor onze woonplaats heeft betekend.

Gemeentearchief Ede

Arbeiders komen van heinde en verre om te gaan werken in de ENKA-fabriek.

De vervlogen tijden van de ENKA-fabriek

Denkend aan de vervlogen tijden van de Edese ENKA-fabriek verschijnen de rookpluimen uit de hoge schoorstenen, rijden de dagelijkse pendelbussen af en aan, stroomt het schaftlokaal klokslag 12.00 uur vol met duizenden werknemers en valt thuis het personeelsblad 'De Spindop' op de mat.

Voor het agrarische dorp Ede is de komst van de ENKA-fabriek in 1922 een hele belevenis. Van heinde en verre komen arbeiders aan om te gaan werken in de fabriek die een grote internationale speler is binnen de textielindustrie. In de hoogtijdagen van de ENKA-fabriek werken ruim 5200 werknemers (waarvan 3200 vrouwen) aan de productie van kunstzijde. Onder streng toezicht maken zij werkweken van 54 uur. Er mocht niet gepraat worden en in werktijd naar het toilet kostte een cent. De Gelderse industrialisatie maakte door de komst van de ENKA-fabrieken in Arnhem en Ede een grote ontwikkeling door.

Alhoewel de ENKA-fabriek sinds 2002 niet meer actief is, laat de fabriek ons een rijke erfenis na. Nog altijd ligt de welbekende ENKA-spons in de schappen van winkels in huishoudelijke artikelen. Ook het Julianaziekenhuis, de voetbalclub Blauw-Geel, het ENKA-mannenkoor, de woonwijk Tuindorp en De Reehorst vinden hun oorsprong in de actieve jaren van de fa-

briek. Tegenwoordig is het ENKA-terrein een nieuwe woonwijk waarbij originele fabrieksgebouwen bewaard zijn gebleven.

Net als in de vorige eeuw, valt vandaag ook bij u een eenmalig ENKA-magazine op de mat.

In deze jubileumuitgave leest u over de historie van de fabriek, vertellen oud-medewerkers over hun herinneringen en ontdekt u de grote rol van de ENKA-fabriek binnen de internationale mode-industrie.

Om de geschiedenis van de ENKA-fabriek levend te houden, worden er vanuit het project '100 jaar ENKA' nog veel meer activiteiten georganiseerd. Kijk op pagina 12 & 13 en lees wat er allemaal te beleven valt.

Veel leesplezier en wij hopen u te ontmoeten bij één van onze activiteiten!

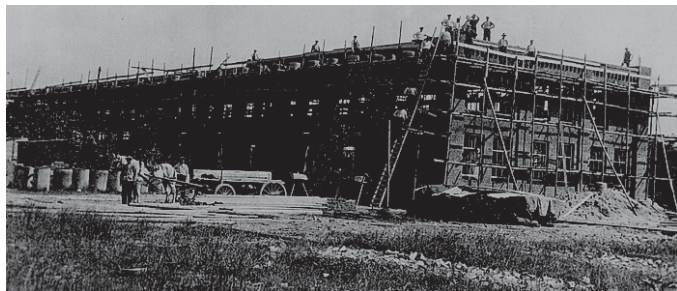
Team '100 jaar ENKA'

Historisch Museum Ede

Elleke de Ronde
kunsthistoricus & programmamanager erfgoed

Inhoud

4. De ENKA gaat van start

7. Vertier voor het ENKA-personeel

8. BOEi: Restauratie en herbestemming ENKA-terrein

12-13. Activiteitenkalender & sponsors

15. Welvaart, mode en de ENKA

17. In gesprek met oud-medewerkers

Colofon

Dit jubileummagazine is mede mogelijk gemaakt Cultura Erfgoed, Historisch Museum Ede, Vereniging Oud Ede en BOEi. Daarbij zijn wij onze sponsors zeer dankbaar voor het mede-financieren van deze uitgave.

Redactie: Yett van Omme, Elleke de Ronde, Anne-Miek Brunekreef en Inge Buijs

Illustratie voorpagina: Frans van Bragt/ArFU

Vormgeving: BDUmedia

Druk: BDUprint

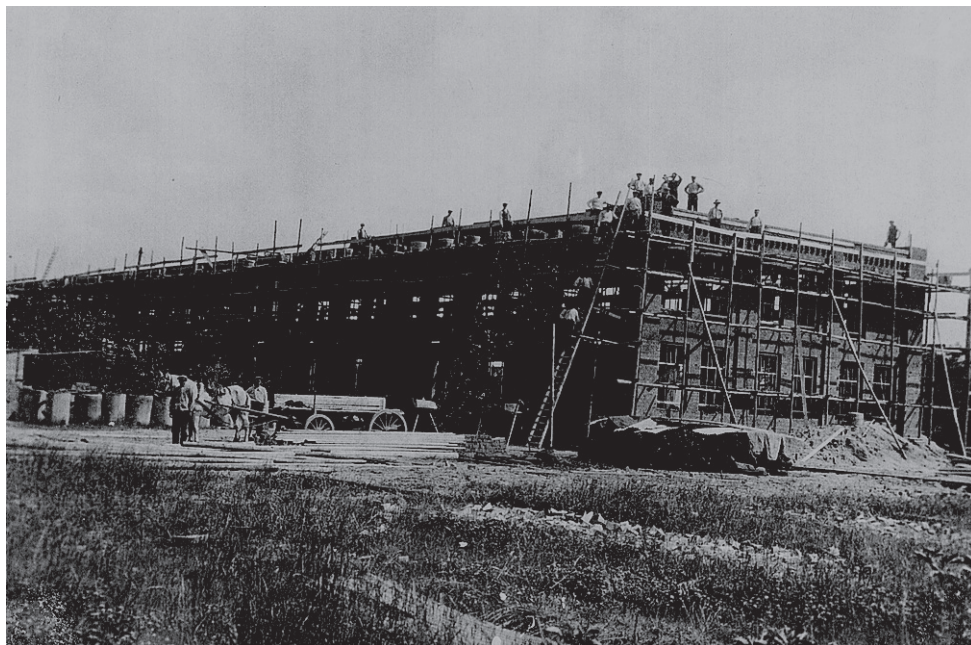
Alle rechten voorbehouden/ All rights reserved

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, online-publicatie of op welke andere wijze en/of door welk ander medium ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de drukker en/of auteur.

Deze uitgave is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld.

Noch de maker, noch de drukker kan echter aansprakelijk worden gesteld voor eventuele schade als gevolg van eventuele onjuistheden en/of onvolledigheden in deze uitgave.

Nadat in 1913 de N.V. Nederlandse Kunstzijdefabriek in Arnhem was gestart, bleek de vraag naar kunstzijde zo enorm groot dat de directie besloot een tweede fabriek te bouwen.

C. Hartogs, Collectie: Historisch Museum Ede. Eigendom: Vereniging Oud Ede

Auteur: Patty Gonggrijp

■ Uitbreiding ENKA-fabriek in 1927.

De opkomst van een **modelfabriek** in Ede

Ede had gunstige vestigingsfactoren. Het water was van goede kwaliteit, er was een bouwlocatie aan de spoorlijn, een goede verbinding met de Rijnhaven in Wageningen en de administratie kon vanuit Arnhem worden geregeld.

Er waren echter twee problemen: in de omgeving waren onvoldoende geschikte arbeidskrachten te vinden en de afvoer van de grote hoeveelheid spoelwater moest goed geregeld worden.

EXTRA WONINGBOUW VOOR PERSONEEL Dr. Hartogs, de directeur, was zich bewust van de krappe arbeidsmarkt in Ede, dat toentertijd maar 7095 inwoners telde. Niet alleen geschoold personeel, maar vooral meisjes en vrouwen waren niet te vinden. Er zou dus buiten Ede personeel geworven moeten worden, daarom vroeg Dr. Hartogs op 18 augustus 1919 medewerking van de gemeente bij de bouw van driehonderd arbeiderswoningen. De gemeenteraad ging akkoord en daarna kon de bouw van de fabriek in Ede starten.

BIJZONDER BOUWPLAN VOOR DE FABRIEK In 1919 werkten meer dan 175 arbeiders dag en nacht in het licht van grote lampen aan het bouwrijp maken van de heide. In die tijd was Dr. Hartogs dagelijks op de bouwplaats te vinden. Midden op de heide

werden smidsen gebouwd en vanaf het station kwam een aftakking van het spoor om de bouwmaterialen aan te voeren.

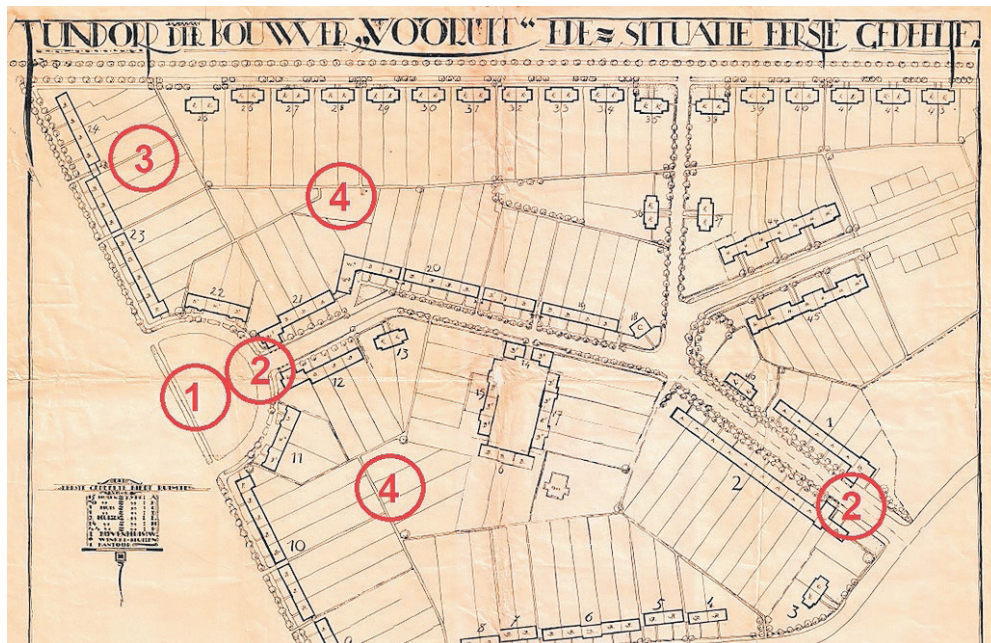
De fabriek bestond uit een carré met op elke hoek een toren en in het midden de kolencentrale met een 75 meter hoge schoorsteen. De carrévorm was een slimme oplossing om logisch aan te sluiten bij het productieproces. Rechts van de hoofdboort kwam de cellulose als basisproduct binnen, in de rest van het gebouw vond de productie plaats, om links van de poort als kunstzijde de fabriek te verlaten.

MODELBEDRIJF En hoewel Dr. Hartogs had bedacht dat de fabriek in Ede een modelbedrijf moest worden, werkten in die eerste jaren de spinners nog met blote handen en zonder oogbescherming met het gevaarlijke natronloog. In de afdelingen, waar de garens werden verwerkt tot kunstzijde, ging het er heel anders toe. Hier werkten de meisjes en vrouwen in een smetteloos schone omgeving. Zij droegen witte jasschorten en als bescherming voor het kostbare garen verzorgde een manicure elke week hun nagels.

In 1929 bestond het totale personeelsbestand uit 5200 personen en ENKA was daarmee in die tijd het grootste bedrijf in Ede.

Tuindorp Vooruit of voorheen ENKA-dorp is in de periode 1921 tot 1925 gebouwd voor werknemers van Kunstzijdefabriek (ENKA). De woningen zijn gebouwd door de in 1919 opgerichte Woningbouwvereniging Vooruit.

Auteur: Hanneke de Groot
Redactie: Theo Boessenkool

■ 1. Poortplein; 2. Poortgebouwen; 3. Gevarieerde bebouwing; 4. Binnenterrein. (Bewerking: Hanneke de Groot)

De rijke historie van Tuindorp Vooruit

De eerste fase werd in 1922 afgerond: 159 woningen en twee winkels, ontworpen door architecten Van der Burgh en Eschauzier. De tweede fase werd in 1925 gerealiseerd: 140 woningen, ontworpen door Van der Burgh. In 1997 is de woonwijk aangewezen als gemeentelijk monument.

Het idee van een zogenaamde tuinstad is eind 19e eeuw ontwikkeld door Engelsman Ebenezer Howard. Later werden dit tuindorpen en in West-Europa kenmerkten deze zich door relatief goedkope woningbouw op een dorpse plattegrond en eigen voorzieningen. Deze kenmerken zijn in Tuindorp Vooruit onder meer zichtbaar in de woningplattegrond, de openbare groenvoorziening en de geleding van straten. In de tuin kon men groenten verbouwen en kippen houden. Het halfronde Poortplein vormt de centrale ruimte in Tuindorp. Hier bevonden zich onder meer een muziektent, schoolgebouw en winkeltjes. De meeste bebouwing had twee bouwlagen en een schild- of zadeldak. Het materiaalgebruik was traditioneel met donkerrode gevels, metselwerk en daken gedekt met pannen. De beslotenheid is kenmerkend voor de wijk.

De woningen zijn breder dan ze diep zijn. Veel woningen hadden een badkamer en slaapkamer op de begane grond met boven nog enkele slaapvertrekken. Na de renovatie wijzigde de indeling van woningen ingrijpend. De bovenverdieping werd

beter bruikbaar en het huis werd geïsoleerd. Niet alleen woningen, maar ook de omgeving werd aangepakt: het karakter en de verschijningsvorm van de wijk werd teruggebracht naar de oorspronkelijke situatie. Dat Tuindorp niet geheel is gesloopt is mede te danken aan buurtbewoners.

Uiteindelijk is door de gemeente Ede en Woonstede besloten dit deel van Tuindorp te sparen. De voltooiing van der renovatie van Tuindorp kreeg ruime belangstelling in diverse tv-programma's.

■ Tuindorp, Poortplein.

Om het ENKA-personeel tevreden te houden werden in het kader van vrijetijdsbesteding diverse verenigingen opgericht. Voorbeelden zijn Mandolineclub 'Crescendo', Dansclub 'Ons Genoegen' en de Speeltuinvereniging 'Vooruit'. Sommige verenigingen zijn nog altijd actief. In dit artikel leest u meer over het ENKA-mannenkoor, het ENKA-bad, Blauw-Geel '55 en De Reehorst.

Het ENKA Mannenkoor

In 1922 startten acht zanglustige werknemers een dubbel mannekwartet. Zij plaatsten in januari 1925 een oproep om binnen het bedrijf een mannenzangvereniging op te richten. De belangstelling was groot en het ENKA Mannenkoor werd opgericht.

De crisis- en oorlogsjaren veroorzaakten grote financiële zorgen. Dankzij de inzet van koorleden, bestuur en dirigent liep het aantal koorleden toch nog op tot vijftig. Ook nu nog leeft deze spirit en het enthousiasme voort in het koor.

OPTREDENS Naast optredens in eigen land werden meerdere landen bezocht. Het koor heeft ook opgetreden op bijzondere plekken, zoals bij het Holocaustmonument in Berlijn, in de Volkswagen-fabrieken van Wolfsburg en in kerken zoals de Stephansdom in Wenen en de St. Nikolauskirche in Oberndorf.

Begin 20e eeuw was koorzang de voorloper van de hedendaagse teambuilding en ook bij ENKA werd het mannenkoor gezien als een orgaan dat een positieve invloed had op de sociale cohesie binnen het bedrijf. Vanaf 1947 waren ook niet-werknemers welkom. Tegenwoordig komen de koorleden uit alle hoeken en lagen

Gemeentearchief Ede

■ ENKA-mannenkoor bij De Reehorst in 1975.

van de samenleving. Niet alleen uit de gemeente Ede, maar ook uit omliggende plaatsen.

De laatste jaren worden ook de persoonlijke voordelen van het lidmaatschap in toenemende mate gewaardeerd. Samen muziek maken bevordert de gezondheid. Ervaar ook de heilzame invloed van muziek maken. Neem daarom contact op en bezoek onze website: www.enkamannenkoorede.nl.

Auteur: Hugo Koeweiden

Voetbalvereniging Blauw Geel '55

Collectie van B. van Putten

■ De vijf oprichters van de Rayontrappers. (jubileumboek 50 jaar Blauw Geel '55, 2005)

Berend van Putten was één van de oprichters van de nieuwe voetbalvereniging De Rayontrappers. De andere oprichters waren J. de Harder, G. Diepeveen, C. Hendriksen en A. van Rinsum (op de foto van links naar rechts te zien).

De voetbalclub ontstond als onderdeel van de bij ENKA aanwezige maandagavondclub. Van Putten vertelde daarover in het jubileumboek van Blauw Geel '55 het volgende: „Houters was één van de bobo's in die tijd. Hij zei dat we ook tegen elkaar konden gaan voetballen.”

TWIJFEL OVER NAAM In het begin heette de club De Rayontrappers. Maar de naam 'Rayontrappers', ontleend aan een afdeling bij ENKA, bleek in de praktijk niet zo'n goede te zijn. „Het leek veel op de naam van de toneel- en reisclub, die ENKA al had. De voetballers hadden wel schik met de naam en vonden het prachtig.

Maar de tegenstanders dachten daar nog wel eens anders over. Zij associeerden de naam Rayontrappers te letterlijk. Men dacht wij 'schoppers' waren”, laat Van Putten optekenen. Zijn echtgenote Magda had een briljant idee. „Waarom gaan jullie niet in de gemeentekleuren spelen. Het blauw en geel is een prachtige combinatie.”

Toenmalig voorzitter Piet Bijl had wat twijfels bij de naam Blauw Geel. Hij wees erop dat er veel clubs in ons land die naam droegen. Ook daarvoor had de kordate Magda van Putten wel een passende oplossing. „Dan zet je er het jaartal 55 achter en het is opgelost.” Zo veranderde de naam De Rayontrappers in Blauw Geel '55, een club die inmiddels uit de Edese voetbalwereld niet meer weg te denken valt.

Auteur: Eip Janssen

Het ENKA-bad

Het ENKA-bad werd in 1931 gebouwd. Het zwembad was voor de hele gemeente Ede. ENKA stelde een stuk grond beschikbaar en leverde gratis warm water. In 1996 is het zwembad gesloten. Als ik zondags met mijn handdoek en zwembroek op de bagagedrager richting het ENKA-bad reed, kreeg ik allerlei verwensingen naar mijn hoofd van kerkgangers die op weg naar huis waren. Dat was echt Ede in de jaren '60. In de gemeenteraad was er constant zware discussie over de zondagsrust, maar gelukkig was in mijn jeugd al bepaald dat het zwembad op zondag om twaalf uur open mocht. Als je de ingang van het bad binnenkwam en je abonnement had laten zien aan de kassa, zag je aan beide zijden kleedhokjes. Met een haak voor je kleren verdween je dan in zo'n hokje om de weinig kleren die je nog aanhad uit te doen.

Aan de stationskant was een soort huis met een balkon, waar je versnaperingen kon krijgen. Daaronder was een klein winkeltje waar je snoep, ijs en iets te drinken kon kopen. Dat paste beter in mijn budget. ENKA leverde gebruikt warm water, waardoor je al vanaf Koninginnedag kon gaan zwemmen. Meestal trof je je klasgenoten en speelde je met elkaar in de verschillende baden. In de jaren '70 werd het terrein van het zwembad bijna drie keer zo groot en werd er nog een langwerpige bad aangelegd. Er kwamen ook grote zonneweiden bij, waarop je allerlei balspelen kon doen, behalve voetballen. Dat was namelijk verboden en hierop werd goed toezicht gehouden door de badmeesters. Jaap Serier, de bekende hoofdbadmeester nam na 31 jaar op 65-jarige leeftijd

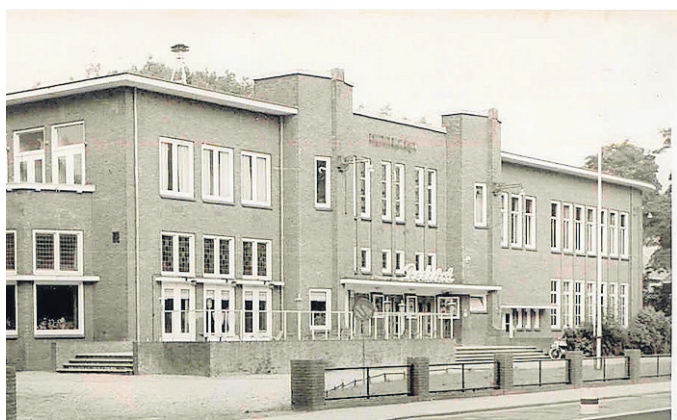
A. Nijhof

■ Het ENKA bad in 1966. Collectie: Historisch Museum Ede, eigendom: Vereniging Oud Ede.

afscheid in 1980. Als bij het balspel de bal over de schutting verdween, moest de laatste die de bal aangeraakt had de bal ophalen. Aan de kant van het zwembad ging dat nog redelijk makkelijk omdat men je hielp over de schutting te komen. Toch waren enige schaafplekken door de betonnen platen meestal onvermijdelijk. Van de andere kant ging dat veel moeilijker en soms moest je op je blote voeten om het hele zwembad heen om weer via de ingang naar binnen te komen.

Auteur: Paul Standaart

De Reehorst voor ENKA-medewerkers

Collectie: Historisch Museum Ede

■ De Reehorst in 1970.

Waar nu De Reehorst staat, stond vanaf 1885 een villa in Zwitserse stijl, gebouwd door graaf Godert Willem van Rechteren Appelt. Om onbekende reden kreeg deze villa de naam De Reehorst. De villa wisselde een paar keer van eigenaar totdat het in 1920 leeg kwam te staan. Dr. Hartogs kocht het pand eerst om er ENKA-medewerkers te huisvesten. Na een verbouwing ontstonden er ruimtes voor de ENKA-verenigingen. In het pand kwam een toneel- en filmzaal met plaats voor ongeveer honderd personen,

een vergaderruimte en conciërgewoning. De Reehorst werd ook de plaats waar ENKA-medewerkers allerlei cursussen konden volgen. In 1925 kreeg De Reehorst ook een drankvergunning en vergunningen voor een bal op zaterdagavond tot middernacht. De moestuin achter het gebouw maakte plaats voor voetbalvelden en tennisbanen.

De ruimte werd al snel te klein. In 1930 werd het jachthuis daarom afgebroken en kwam er een heel nieuw theater. In de grote zaal werden toneelvoorstellingen, concerten en films gedraaid. Verder kwam er een gymnastiekzaal met daarboven een dans- en muziekzaal, schaakkamer en diverse kleine zalen. Aan de voorzijde kwam een restaurant. Om een exploitatiekort te voorkomen besloot de ENKA-directie om de schouwburg in de toekomst ook aan derden te verhuren. Dat betekende dat, naast ENKA-medewerkers, alle Edenaren voortaan welkom waren.

In de jaren '60 kocht de gemeente het theater voor ongeveer een miljoen gulden en heropende het als schouwburg en sociaal- en cultureel centrum. Uiteindelijk ontstond er een multifunctionele zaal, waarvan de bioscoopfunctie pas in 2004 verdween. In 1994 is er naast De Reehorst een hotel gebouwd en kreeg het steeds meer betekenis als congresaccommodatie.

Auteur: Piet Griffioen

Sinds BOEi aan het begin van de 21e eeuw betrokken werd bij de voormalige ENKA-fabriek, is er veel veranderd. Het veertig hectare tellende terrein was verlaten en de gebouwen waren in slechte staat. BOEi nam enkele monumenten over en zocht naar een nieuwe bestemming.

Auteur: BOEi

Dronebeeld ENKA-terrein in Ede.

Jan van Dalen (BOEi)

De herbestemming en restauratie

DE WESTHAL In 2015 startte de restauratie van de Westhal, een rijksmonument uit 1928. In het gebouw, met een oppervlakte van bijna 9.000 vierkante meter, is sinds 2016 'De Fietser' gehuisvest. Op het sheddak van de Westhal zijn 1648 zonnepanelen aangebracht, die stroom leveren aan de omliggende woonwijk. De Westhal is hiermee het grootste energieleverende rijksmonument van Nederland. Het gebouw is ook aangesloten op de aangrenzende biomassacentrale in Ede en daarmee CO2-neutraal.

HET KANTINEGEBOUW Het Kantinegebouw uit 1950-1951 is van oorsprong een was-, kleed- en schafflokaal, met een oppervlak van ongeveer 4000 vierkante meter. In september 2020 heeft CNS-basisschool 'De Ontdekking' haar intrek in het gebouw genomen. Aan de opening van 'De Ontdekking' ging een jarenlange restauratie vooraf, waarbij de charme van het rijksmonument behouden bleef en toch het BENG-predikaat (Bijna Energie Neutraal Gebouw) is behaald. Het Kantinegebouw moest aan zowel de monumenteneisen als de eisen voor een schoolgebouw voldoen. Dit was een flinke uitdaging voor het betonnen gebouw met enorme glasvlakken. Ook moest de kolomconstructie worden aangepast om klaslokalen mogelijk te maken. Het gebouw wijst uit dat deze eisen elkaar

niet hoeven uit te sluiten en de ontwerpprincipes, licht, lucht en ruimte van het jaren '50 pand passen perfect bij haar nieuwe functie. In 2022 wordt de restauratie afgerond en neemt ook een kinderdagverblijf en buitenschoolse opvang haar intrek in het Kantinegebouw.

Op het terrein staan twee fabrieksschoorstenen: de ketelschoorsteen uit 1920 en de spinnerijschoorsteen uit 1927, ook bekend als de dunne en de dikke. De spinnerijschoorsteen is de hoogste gemetselde schoorsteen in Nederland. Sinds vorig jaar is op deze gerestaureerde schoorsteen een nestkast voor slechtvalken aangebracht.

Fontein, Herinneringsbank Voor het Poortgebouw stonden tot 2020 een herinneringsbank uit 1938 en een fontein uit 1947. Als dank voor de komst van de fabriek en de gevolgen die dit heeft gehad voor Ede, werden beiden geschonken aan de ENKA. Deze twee kleine monumenten zijn gerestaureerd en hebben nu een nieuwe, prominente plek bij het EHBO-gebouw. Het laatste monument van BOEi dat herbestemd wordt, is het statige Poortgebouw, waar vroeger alle kantoren van de voormalige kunstzijdefabriek in zaten. Dit wordt momenteel gerestaureerd en geschikt gemaakt voor 32 appartementen. Kijk voor meer informatie over de herbestemming op www.BOEi.nl.

De jubileumbank en fontein

In Ede is het 25-jarig jubileum van ENKA niet één- maar wel tweemaal gevierd, in 1938 en in 1947. Want ook al opende de fabriek in Ede in 1922 de poort, het bedrijf begon al in 1913 met de productie van kunstzijde in Arnhem. De redactie van de Edesche Courant plaatste op 4 mei 1938 een oproep. Een maand voor het jubileum van de AKU, zoals het bedrijf toen heette, werden de lezers eraan herinnerd: 'Wat zou onze plaats, wat zou de gehele gemeente Ede zijn zonder AKU?' Het moest nu toch mogelijk zijn een bescheiden huldeblijk aan te bieden, bijvoorbeeld een vlaggenstok met vlag, een lantaarn of een bank. De reacties stroomden blijkbaar binnen. In korte tijd werd een comité gevormd en een ontwerp voor een bank werd gemaakt. Vier weken na de oproep meldde de krant dat er geen nieuwe giften konden worden aangenomen. Als er nog meer gulle gevers zouden komen, dan pasten de namen niet meer in het fraaie album dat, samen met de ontwerp-tekening, zou worden aangeboden tijdens de jubileum-receptie in Arnhem. De uitvoering liet langer op zich wachten, er was 'bijzonder materiaal' nodig dat niet direct beschikbaar was. Op donderdag 9 november was dan toch de feestelijke overdracht.

SPINSGOELEN Een terugkerend ornament in de bank zijn de spinspoelen, groot en klein. Van de spoelen die de bank ondersteunen, de lijst van spoelen in de rugleuning tot en met de grote spinspoelen waar de armleuningen op uitlopen. Het groen

Johan Kamermans

De herinneringsbank op het ENKA-terrein.

geglazuurde tegeltableau in de rugleuning laat een fabrieksarbeider aan het werk zien. Het geheel is gemaakt door Brouwer's Aardewerkfabriek in Leiderdorp. Hier is ook de fontein gemaakt die de burgerij negen jaar later aanbood, toen de fabriek in Ede zelf jubileerde.

Auteur: Johan Kamermans, conservator Nederlands Tegelmuseum

'ENKA-wijk voelt heel vertrouwd aan'

Eip Janssen

Lara en haar verzameling krantenknipsels.

Lara, Gerard en zoon Greg Threels zijn bewoners van het eerste uur op het voormalige ENKA-terrein. „Hiervoor woonden wij in het mooie Woudenberg”, vertellen ze. „Wij wilden wel verhuizen en zagen een kans in het Edese”, aldus Lara. „De woningen op het ENKA-terrein spraken ons aan. Tien jaar geleden zijn wij hier komen wonen. Wat ook meespeelde was dat het station dichtbij is.” Lara ziet een overeenkomst tussen het nu tien jaar wonen op het

ENKA-terrein en de viering van 100 jaar ENKA-geschiedenis. „Je hoeft maar een 'nul' aan te passen”, lacht zij. Het trio heeft het uitstekend naar hun zin in het Edese. „Heel bijzonder is dat veel inwoners oorspronkelijk niet uit Ede komen. Opvallend vinden wij het dat men elkaar vaak groet. Daaruit spreekt wederzijds respect. De nieuwe bewoners genieten van de Edese natuur, de vrijheid en de historische wijk met een lange geschiedenis.” Dat laatste is juist de reden om Lara aan het woord te laten. „Ik probeer alles over deze wijk te volgen. Elk krantenknipsel dat over het ENKA-terrein gaat knip ik uit. Of ik dat deel met andere bewoners? Nooit over nagedacht, maar wellicht is deze bijdrage in het speciale ENKA-magazine een eerste aanzet. Ik hoop dat één van de ruimten in het oude kantinegebouw wordt omgebouwd tot een ontmoetingsplaats voor alle bewoners. Je kunt er samen praten maar ook de geschiedenis en kennis van de wijk delen. Ik zal er zeker zijn”, zegt Lara gedecideerd. Lara en Gerard hebben zich voorgenomen ook de wijk Ede-Zuid te bezoeken. „Nee, wij wisten niet dat ENKA mede aan de basis van bijvoorbeeld De Reehorst, de wijk Ede-Zuid en de komst van gastarbeiders heeft gestaan. Er is een wereld opengedaan. Geen heden zonder verleden en dat wekt onze interesse zeker. De gemeente mag trots zijn hoe de wijk zich ontwikkelt.”

Auteurs: Eip Janssen en Paul Standaart

Spreken anderen van wonen 'in' een wijk, ENKA-bewoners leven er niet in, maar 'op'. Zo ook Simone, René en hun dochters Anouk en Dewi, die vermoeden dat veel buurtbewoners hen wel kennen. „Wij zijn een soort 'attractie' wanneer we onze honden Django & Dido uitlaten", lacht Simone. „Onze twee rode katers lopen dan altijd gezellig mee.”

Anne-Miek Brunekreef en Inge Buijs

■ Simone, René, dochter Dewi met honden én katers.

Bewoners leven nu 'op ENKA'

Vanuit een huurwoning in Bennekom gingen zij op zoek naar een nieuwe stek. En ENKA trok hen het meest aan. „Voor al vanwege de locatie. Dicht bij het station, winkels op fietsafstand en je loopt van hieruit zo het bos in.” Bij René speelde ook iets van jeugdsentiment mee. „Ik heb vroeger vakantiewerk gedaan bij de AKU, zoals de fabriek toen nog heette. Ik weet nog dat er een touringcar reed om personeel op te halen. En wie hier al veel langer woont, herinnert zich vast nog wel hoe er boven de sloot aan de Dr. Hartogsweg vaak een soort van 'mist' hing en de stank die er soms vanaf kwam.” Ze vinden het mooi en bijzonder dat veel historische elementen van de voormalige fabriek behouden zijn gebleven. „De Kantine, die zagen we verbouwd worden tot basisschool, de oude fabrieksmuur met de kantelen en de twee schoorstenen, die van veraf te zien zijn.” De gemoedelijkheid en veilige sfeer in de wijk wordt geroemd. „Er zijn leuke contacten ontstaan”, vertelt Simone. „Er is een Facebookgroep en door het jaar heen worden er regelmatig leuke activiteiten georganiseerd.”

„Het is een wijk met veel jonge stellen”, vult René aan. „Inmiddels zijn er ook veel kinderen. Toen wij hier kwamen wonen, was er geen kind te bekennen. Vruchtbare grond dus”, lacht hij. Over grond gesproken, het is niet de bedoeling dat er op ENKA moestuintjes aangelegd worden. „De grond is wel gesaneerd, maar er mag niet dieper dan één meter gegraven worden.” Hoewel ze er met het grootste plezier wonen, ontdekte het stel ook 'bizarre' zaken. Zoals de ovale rotonde, even verderop in de straat. „Die is een beetje ongelukkig aangelegd en best lastig te nemen”, aldus Simone. De drempels die je over moet wanneer je naar het Horabos loopt, noemen ze ronduit 'knullig' aangelegd. „Ze liggen niet gelijk en er zitten vreemde bobbels in. Dat hadden ze anders kunnen en moeten doen.”

■ Een uitdagende rotonde.

■ Het ontbrak duidelijk aan een 'timmermansoog' bij aanleg van deze drempels.

Al hun tweede huis op ENKA. Simone, Robert, Ferre en Pip willen niet meer weg. „We woonden al jaren prima aan de Pomphuislaan. Eén wens hadden we nog wel: een grotere tuin!” Ze zochten naar mogelijkheden binnen de wijk. Het lot bracht hen om de hoek, naar de Bosvijverlaan.

Familie Ter Maat

Auteurs: Inge Buijs
en Anne-Miek Brunekreef

■ De vrolijke familie Ter Maat- Pol (met baby op komst).

‘We wonen hier nu heerlijk rustig’

„Hiermee hebben we behoorlijk geluk gehad, want het bouwen van woningen op ENKA nadert de eindfase”, legt Simone uit. „We wonen hier heerlijk rustig, vrij zicht op De Reehorst en Bennekomseweg, maar last van verkeerslawaaï heb je niet, omdat de straat een stuk hoger ligt.” Ferre gaat naar basisschool ‘De Ontdekking’, gevestigd in de oude Kantine. „Heerlijk dat hij lopend naar school kan.” Kinderdagverblijf Uk & Ko, waar Pip met plezier naartoe gaat, ligt op loopafstand in het Horapark. „Ook zo leuk is Boerderij Hoekelum met de Koffiekamer. Je wandelt er in een mum van tijd heen. Een heerlijke plek voor kinderen.”

CORONA Het verhuizen van de ene naar de andere woning in januari jl. bleek nog wel een ‘dingetje’. „Juist in die periode hadden we alle vier corona. Gevolg: een huis vol helpers, die beneden druk bezig waren, en wij boven in quarantaine. Maar dankzij alle hulp kwam het goed”. Heel aantrekkelijk vinden Simone en Robert het feit dat het een kinderrijke buurt is. „Vriendjes en vriendinnetjes genoeg om mee te spelen.”

„Er wordt veel georganiseerd, wat het contact met buurtgenoten én de twee broers van Robert, die ook op ENKA wonen, vergemakkelijkt. Zo hebben we met acht gezinnen een buurt-

tapp. Erg fijn”, vindt Simone. In coronatijd hebben we ‘stieken’ Koningsdag gevierd op het pleintje en voetbal gekeken op groot scherm.”

APPGROEP Ook is er de Algemene ENKA-appgroep met maar liefst negen submappen: preventie, marktplaats, gevonden-en-verloren, goede doelen acties, foto & video, bordspellen en de ‘groene dakenapp’. Die laatste behelst het duurzamer en gezonder maken van de wijk door platte schuurtjes en uitbouwen te voorzien van een sedumdak. „Je kunt in die apps niet zomaar van alles roepen”, zegt Robert. „Zeur je teveel, dan wordt je er door de beheerder gewoon uitgezet.” Het opheffen van parkeervergunningenbeleid in de wijk vindt het stel helemaal terecht. Dat systeem werd enkele jaren geleden door de gemeente ingevoerd omdat men vreesde dat forenzen of bezoekers van De Reehorst massaal (gratis) zouden parkeren. Later bleek echter van parkeeroverlast geen sprake en werd de parkeervergunning per 1 januari 2021 afgeschaft. „Het was vreselijk onhandig”, legt Simone uit. Naast een vergunning voor je eigen auto kreeg je een bezoekerspas voor maximaal één auto. Hield je een feestje, dan moest de rest een eind lopen voor een parkeerplaats buiten de parkeervergunningszone. Wat ons betreft dit onzinnige beleid nooit meer invoeren.”

100 jaar ENKA-geschiedenis: **vier het mee!**

Dit jaar staat er een mooie programmering op de planning om de 100 jaar geschiedenis van de ENKA-fabriek te (her)beleven en onder de aandacht te brengen. Hieronder vind je het overzicht van alle publieksactiviteiten. Hopelijk zien we je daar!

Woensdag 1 juni	start educatief programma voor het primair onderwijs
Zaterdag 4 juni	rondleiding over het ENKA-terrein
Woensdag 22 juni	ENKA-lezing door Jaap van Ree in Cultura
Zaterdag 2 juli	rondleiding over het ENKA-terrein
Zaterdag 6 augustus	rondleiding over het ENKA-terrein
Zaterdag 20 augustus	videokunst van Arno Setz in de schoorsteenpijp
Zondag 21 augustus	videokunst van Arno Setz in de schoorsteenpijp
Woensdag 24 augustus	videokunst van Arno Setz in de schoorsteenpijp
Zaterdag 27 augustus	videokunst van Arno Setz in de schoorsteenpijp
Zondag 28 augustus	videokunst van Arno Setz in de schoorsteenpijp
September	opening modetentoonstelling in Cultura
Zaterdag 3 september	rondleiding over het ENKA-terrein
Donderdag 8 september	landelijke opening Open Monumentendag op het ENKA-terrein
Zaterdag en zondag 10 & 11 september	Open Monumentendag op o.a. het ENKA-terrein (zie pag. 20 voor het hele programma)
Woensdag 21 september	lezing door modehistoricus drs. Dirk-Jan List
Zaterdag 1 oktober	rondleiding over het ENKA-terrein
Woensdag 26 oktober	kinderworkshop voor 4 – 12 jaar
Donderdag 27 oktober	avond-videoprojectie op het Kantinegebouw, ENKA-terrein
Zaterdag 5 november	rondleiding over het ENKA-terrein
Woensdag 28 december	kinderworkshop voor 4 – 12 jaar

Kijk voor de tijden en/of aanmeldprocedure op www.100jaarenka.nl van Historisch Museum Ede.

Historisch Museum Ede

Collectie Historisch Museum Ede

■ In oktober 1951 was het groot feest. De nieuwe ENKA-kantine werd geopend. De kantine werd beheerd door de heer Snelders (man in witte jas achter de bar rechts). Hoofd personeelszaken, de heer Mellink, leidde 's morgens de eerste groep van 1250 mensen naar binnen. Het radio-orkest van de VARA, 'Accordeola', was aanwezig en de opening werd via de radio uitgezonden. De Edese Harmonie bracht een fanfare hulde. 's Middags werd in aanwezigheid van ENKA's mannenkoor het gebouw officieel overgedragen aan het bedrijf.

NEDERLAND
MONUMENTENLAND

 provincie
Gelderland

 schoorsteen- en ovenbouw
harm meijer b.v.

IDEE IN UITVOERING
VOOR MOOIER LEVEN EN WONEN
IN DE GEMEENTE EDE

 Vereniging Oud Ede

Vianen
BOUWADVIES
Constructief in Erfgoed

Toen er in de jaren '50 een tekort aan ENKA-medewerkers ontstond, werden niet alleen vanuit Nederland, maar ook vanuit het buitenland arbeiders gehaald. Het begon met gastarbeiders uit Italië.

Gemeentearchief Ede

Auteur: Yonca Atabay

■ Interieur van de behuizing van Spaanse gastarbeiders Nuestra – Casa. Dit was de recreatiezaal, in 1964.

Oud-medewerkers uit **Turkse** gemeenschap in Ede vertellen

Omdat er in 1963 nog altijd niet genoeg arbeiders waren, besloot ENKA-personeel te gaan zoeken in Spanje. Speciaal voor hen werd aan de Bennekomsweg een wooncomplex gebouwd, dat de naam 'Nuestra Casa' kreeg. Nog later kwamen er ook medewerkers met een Turkse achtergrond bij. Met een aantal van hen werd even teruggegaan in de tijd.

De Turkse medewerkers van toen herinneren zich het harde werken in de fabriek. „De Turkse werkethiek was anders dan de Nederlandse. Waar wij in Turkije gewend waren zo hard mogelijk te werken om een vast aantal machines per dag af te krijgen en daarna te rusten, werd in Nederland van dat harde werk gebruik gemaakt om het aantal machines per dag snel op te voeren. Hierdoor werd het zware werk nog zwaarder. Maar toen waren we jong, we konden alles aan.”

Ze bewaren veel goede herinneringen aan die tijd. „Zoals samen ontbijten. En tijdens de ramadan werd de iftar (de avondmaaltijd tijdens de ramadan) vaak onder werktijd genuttigd. Wij brachten dan vaak wat lekkers, bijvoorbeeld Baklava of Lokum (Turks fruit), mee. Dat werd gedeeld met de Nederlandse collega's.”

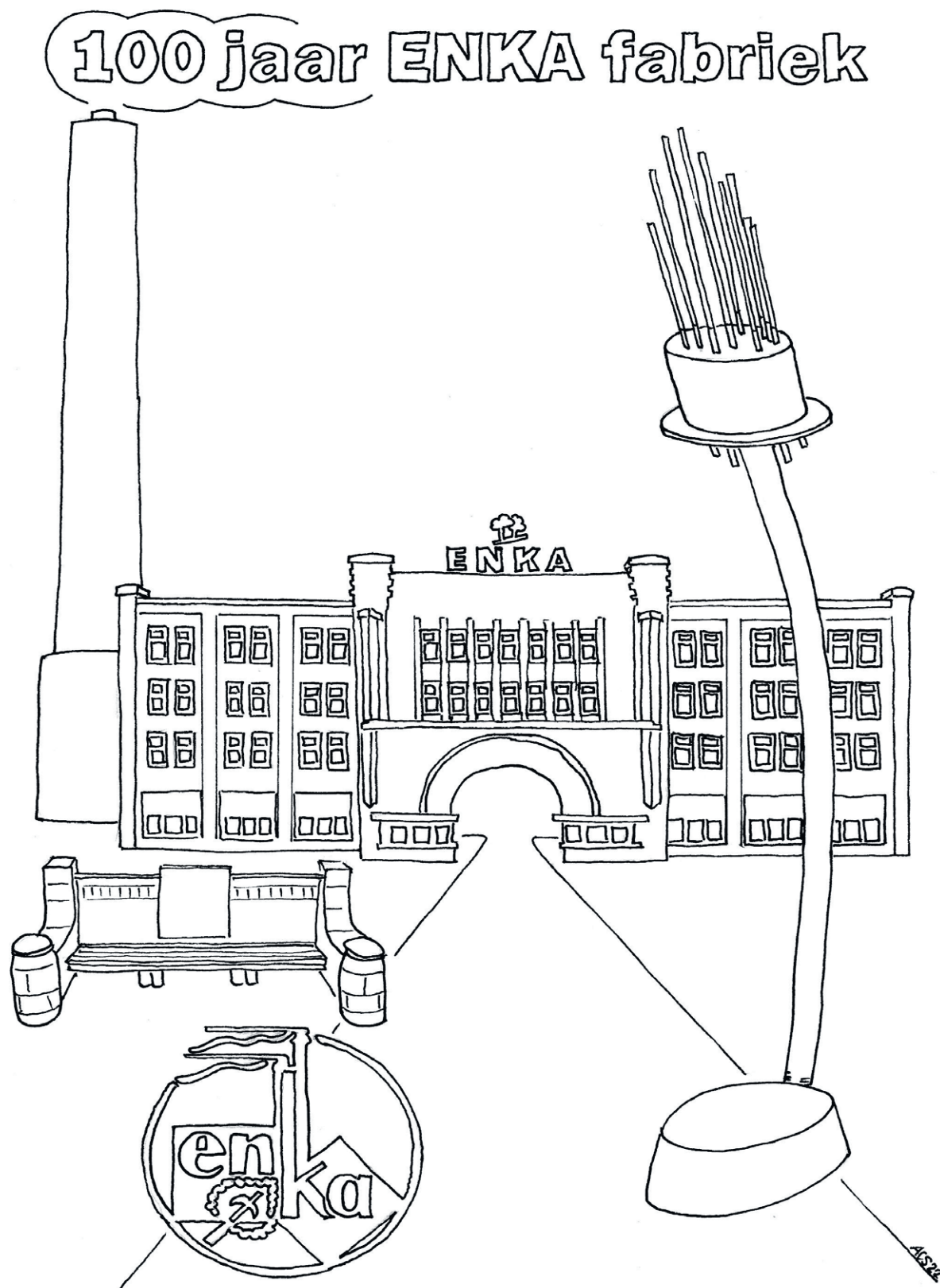
De meesten kijken met een goed gevoel terug op hun werk bij ENKA. Hard werken, maar ze zijn zich ook bewust van hetgeen ze heeft opgeleverd. „ENKA was een belangrijke plek. Voor ons, voor jongeren, voor Ede en voor de Turkse gemeenschap. We waren dan ook bedroefd toen de fabriek ging sluiten. We verloren onze baan en hadden niet veel andere kansen.”

Historisch Cahier Ede, uit: Levenslang heimwee

■ Een gepensioneerde gastarbeider op bezoek bij de ENKA in 2002.

Herken jij op deze kleurplaat het kunstwerk 'De Spindop' van kunstenaar Cobi van de Kuit?

Portier Kees Heij en ENKA

Door de jaren heen werkten er tienduizenden mensen in de ENKA-fabriek. Drie van hen halen herinneringen op aan vervlogen tijden.

■ Portier Kees Heij.

Eip Janssen

Auteurs: Paul Standaart en Eip Janssen

Laat het woord ENKA vallen en voormalig portier Kees Heij is niet meer te stuiten. „Een geweldig bedrijf dat voor de gemeente Ede en de wijk Ede-Zuid veel betekende. Ik heb ENKA altijd een ‘stad apart in Ede’ genoemd. Ik denk dat er geen veelzijdiger bedrijf dan ENKA was”, opent Heij. Hij heeft in zijn kamer een prachtige luchtfoto en wijst de plek aan waar hij als portier z’n tijd doorbracht. „Ik kwam in 1957 als jongste portier binnen en verliet het bedrijf in 1995 als oudste portier. Ik was de vraagbaak voor velen”, lacht Heij. Hij vertelt dat portier zijn een vak was: „Je leerde met mensen omgaan.”

Alles wat je hier in huis ziet is aan ENKA te danken. Ik heb geen moment spijt gehad dat ik ooit voor de portiersfunctie bij ENKA heb gekozen”, oordeelt Heij. De portiers moesten ook De Reehorst, de woning van dokter Heijmans en de directiewoning ‘Bagatel’ aan de overzijde controleren. „Ik heb de ENKA-wijk, tijdens de renovatie, zien ontwikkelen. De

ENKA had een eigen woningbouwvereniging, waar ik als lid actief was. Je bent als bestuurder vaak de smeerolie tussen vele meningen. Velen betitelden mij als de ‘Burgemeester van Ede-Zuid’. Dat heb ik dus niet zelf verzonnen en zie mijzelf dan ook meer als een betrokken wijkbewoner.”

Portiers bij ENKA zagen veel, hoorden veel, maar wisten waar nodig ook te zwijgen. „Een vertrouwensfunctie, waarbij medewerkers wisten wat ze aan je hadden. Een directeur of fabrieksmedewerker behandelde ik gelijk. Daarmee dwong je respect af.”

Heij weet nog goed dat de gastarbeiders kwamen en in onder meer ‘Nuestra Casa’ gehuisvest werden. „Prachtige mensen, die weleens voor overlast zorgden. Dan grepen wij in. Dat was ook onze taak. Een portier dacht mee met het wel en wee van medewerkers en bedrijf. Die mensenkennis heeft mij verrijkt”, sluit Kees Heij af.

Joop Topma: voor veiligheid en milieu

Joop Topma werkte van 1986 tot en met 2003 bij ENKA. „Dat was gelijk ook het einde van ENKA. Nee, niet door mij, maar het bedrijf werd gesloten”, lacht Topma.

Hij was bij ENKA Arbo- en milieufunctionaris en gaf daarnaast leiding aan de beveiliging met de portierdiensten. „Ik was, bij wijze van spreken dan, de ‘brug’ tussen bedrijf en overheid. Ik heb de wettelijke voorschriften altijd uitgelegd waarvoor ze bedoeld waren. Dat de ENKA-directie en bedrijfsleiding daar misschien niet altijd even blij mee waren, geloof ik graag. Maar je moet te allen tijde zorgen dat je voor iedereen geloofwaardig blijft”, oordeelt Joop Topma.

„Je wilde dat het bedrijf geen overlast richting omgeving veroorzaakte. Bij ENKA speelde het stankduiveltje van tijd tot tijd een slechte rol. Aan de directie en bedrijfsleiding werden dan maatregelen geadviseerd, die meestal veel geld kostten.” Bij het maken van de viscossegaren, volgens het procedé van Dr. Hartogs, werden gevaarlijke stoffen gebruikt. Om die stoffen op de juiste manier te gebruiken en de afvalstoffen netjes af te voeren had ENKA specialisten in dienst. „Ik heb de wettelijke voorschriften voor de bedrijfsleiding vertaald, die deze in bedrijfsvoorschriften en -instructies moesten omzetten”, kijkt Topma terug. „Ik was verantwoordelijk voor het verkrijgen van alle vergunningen en

■ Joop Topma.

overlegde daarover met de provinciale diensten en het Waterschap. De bedrijfsleiding werd geadviseerd en ik zag toe op de juiste uitvoering. Indirect was ik ook verantwoordelijk voor datgene wat op of om het terrein gebeurde.” Het ENKA-terrein was rondom afgezet met hekwerk. De portiers controleerden of er onregelmatigheden in het hekwerk zaten. Je wilt geen onbevoegden op je terrein hebben.” Toch was dat soms wel het geval. „Voor het wild was geen hindernis te machtig. Dat was best ludiek.”

Henk Mosselman had een plezierige tijd

■ Henk Mosselman.

Henk Mosselman werkte 43 jaar bij ENKA. „Een fantastische werkgever, waar ik van timmerman ben opgeklommen tot chef van de afdeling bouw en civiele dienst. ENKA beschikte over een eigen ploeg voor onderhoud en nieuwbouw. Mijn verandering van timmerman naar een andere functie was mede ingegeven door het gerucht dat ging dat ik aan het solliciteren was. Ik wilde de nieuwe functie wel proberen, maar zou het niet lukken, dan was

vastgelegd dat ik terug kon naar mijn oude baan”, zegt Mosselman.

„ENKA was een mooi bedrijf. In de hoogtijdagen bestierde ik een afdeling met dertig man vast personeel en tien inleenkrachten. Als er 's nachts een storing of lekkage was werd ik vaak gebeld. Je kwam in actie, belde collega's om de oorzaak te verhelpen, want de productie mocht niet stoppen. Dat kostte teveel geld.” Vrijwel altijd ging hij kijken, kwam omstreeks kwart voor zes in de ochtend weer thuis om rond 07.00 uur weer naar zijn werk te gaan. „ENKA zorgde heel goed voor het personeel. Dan doe je vanzelfsprekend wat extra's terug. Ik heb er altijd met plezier gewerkt. Zo houd je het ook het langst vol”, lacht Henk. Minder plezierig aspect van zijn functie als chef vond hij het moment waarop hij een medewerker ontslag moest aanzeggen. „Ik had het daar soms moeilijk mee en heb altijd geprobeerd het leed voor hen enigszins te verzachten. Desnoods bracht ik ze thuis, zodat zij de boodschap konden vertellen.”

Hij gaat nog regelmatig naar de schoorstenen op het terrein kijken. „Om de vijf jaar liet ik de schoorstenen inspecteren en het benodigde voegwerk doen.” Door de ENKA-terreinbewoners wordt Henk nog regelmatig gevraagd een rondleiding te geven over het terrein. „Ik benadruk altijd dat ENKA een goede werkgever was, waar Ede en met name de wijk Ede-Zuid veel aan te danken heeft”, sluit Henk Mosselman af.

De ENKA-fabriek speelde een bijzondere rol binnen de Gelderse industrialisatie. Niet alleen vanwege de economische ontwikkelingen, maar ook vanuit sociaal, medisch en cultureel opzicht.

Gemeentearchief Ede

Auteur: Elleke de Ronde

Overzicht in een conerij (1946-1960).

De ENKA-fabriek binnen de Gelderse industrialisatie

In Gelderland herinneren vele monumenten ons aan het industriële verleden van de provincie. De industriële revolutie heeft grote gevolgen gehad voor de samenleving. Het zorgde voor een enorme stijging van de welvaart en veel mensen kregen toegang tot allerlei goederen en diensten. Ook de komst van de ENKA-fabrieken in Arnhem en Ede betekende voor veel inwoners een nieuwe levensstijl.

De industriële revolutie kwam op gang aan het einde van de 19e eeuw. De uitvinding van de stoommachines en stoomtreinen maakten het gemakkelijker om te produceren en te vervoeren. Hierdoor konden garen gesponnen en stoffen gewoven worden. Daarmee ontstonden ook nieuwe beroepen, zoals fabrieksarbeiders, machinisten en stokers. Ook de komst van elektriciteit, waardoor telegrafie, gloeilampen en auto's beschikbaar kwamen, veranderde het dagelijks leven radicaal.

In Arnhem, de hoofdstad van Gelderland, dreigde de industrialisatie aan de stad voorbij te gaan. Het gemeentebestuur hechtte veel waarde aan het landschap van de stad en wilde deze niet verstoren door rokende, vieze schoorstenen. In 1911 kwam daar verandering in, doordat in kranten een krachtige stelling werd gecommuniceerd tegen deze achterhaalde en passieve opstel-

ling van het stadsbestuur. Nog in datzelfde jaar werd door Dr. Hartogs de Nederlandse Kunstzijdefabriek in Arnhem opgericht, met als gevolg een tweede fabriek in Ede in 1922.

Voornamelijk een treinstation maakte het aantrekkelijk om ergens een fabriek te vestigen. Sterker, zonder de treinverbinding in Gelderland zou Ede vermoedelijk niet geschikt zijn geweest voor de ENKA-fabriek. De treinverbinding was niet alleen van groot belang voor de handel, maar ook om de broodnodige arbeiders bij de fabriek af te zetten. Voor het productieproces waren veel arbeiders nodig en deze werden geworven in de provincie Gelderland of elders in Nederland (in hoogtijdagen zelfs in Italië, Spanje en Turkije).

De ENKA-fabriek speelde een bijzondere rol binnen de Gelderse industrialisatie. Niet alleen vanwege de economische ontwikkelingen, maar ook vanuit sociaal, medisch en cultureel opzicht. De ENKA-fabriek was de eerste fabriek van Nederland die een bedrijfsarts in dienst nam. Ook voor de mentale gezondheid van het personeel (en daarmee voor het belang van het bedrijf) ontstonden er steeds meer initiatieven en voorzieningen. Op en buiten het fabrieksterrein moesten allerlei soorten van vrijetijdsbesteding, zoals een zangkoor, bioscoop en het zwembad, het personeel tevreden houden.

De tekenaar heeft voor jullie weer een mooie puzzel gemaakt. Elke figuur in de tekening draagt een nummer, bijv. 2H (H is horizontaal; V is verticaal). De figuur waarop 2H staat moet nu ingevuld worden op de kruiswoordpuzzel, 2 horizontaal. En zo verder.

Open Monumentendag in de gemeente Ede

■ Hofje aan de Poortlaan van Tuindorp Vooruit.

Het startschot voor de landelijke Open Monumentendag 2022 wordt dit jaar gegeven in Ede, op donderdag 8 september. In het weekend van 10 en 11 september openen landelijk duizenden monumenten gratis hun deuren voor het publiek.

De organiserende partij Nederland Monumentenland zegt over de opening: 'de keuze voor Ede als openingsgemeente lag voor de organisatie van de Open Monumentendag voor de hand. Ede heeft maar liefst 350 gemeentelijke monumenten en 224 Rijksmonumenten en is druk bezig met het op duurzame wijze herbestemmen van deze gebouwen.

De gemeente past daarmee goed bij het landelijke thema van deze 36e editie van de Open Monumentendag 2022: Duurzaamheid, met bijpassende slogan: 'Duurzaam duurt het langst'.

Een sprekend voorbeeld is het ENKA-terrein. De Westhal (De Fietser) op dit terrein is nu het grootste energieleverende rijksmonument (9000 vierkante meter) van Nederland. Het gebouw wekt energie op met zonnepanelen op het dak voor eigen gebruik en levert terug aan het stroomnet voor circa vijftig huishoudens.

Daarnaast heeft het voormalige Kantinegebouw het BENG-predikaat (Bijna EnergieNeutraal Gebouw) behaald.

Natuurlijk zijn er in de gemeente Ede vele monumenten die tijdens de Open Monumentendag gratis hun deuren voor het publiek openen. Waar ga jij naar toe?

Ede (dorp)

- Een zelfstandige wandeling over het ENKA-terrein waarbij u binnen kunt kijken bij bijzondere monumenten (samengesteld door Vereniging Oud Ede).

- Rondleiding door woonwijk Tuindorp Vooruit door Vereniging Oud Ede.

- Openstelling van de Oude Kerk.

- Openstelling van de Keetmolen.

- Openstelling van de Concordiamolen.

- Openstelling van de Doesburgermolen met oogstfeest.

- Openstelling van De Smederij van waarbij het thema 'Duurzame vrede, vrijheid is duur' centraal staat met een fietstour langs de zeven kazernes door Platform Militaire Historie Ede.

Otterlo Openstelling van de voormalige rioolwaterzuiveringsinstallatie (RWZI) aan de Mosselseweg in Otterlo.

Bennekom Rondleidingen over landgoed Hoekelum met speciale aandacht voor Kasteel Hoekelum.

Ederveen Een gezamenlijke wandeltocht van circa 12 kilometer langs de gemeentelijke monumenten in Ederveen en een kijkdag in de schuur van de Vereniging Oud Ederveen.

Lees binnenkort meer op de website

www.openmonumentendag.nl/comite/ede/ meer over het programma tijdens de Open Monumentendag in Ede.

Welvaart, mode en ENKA

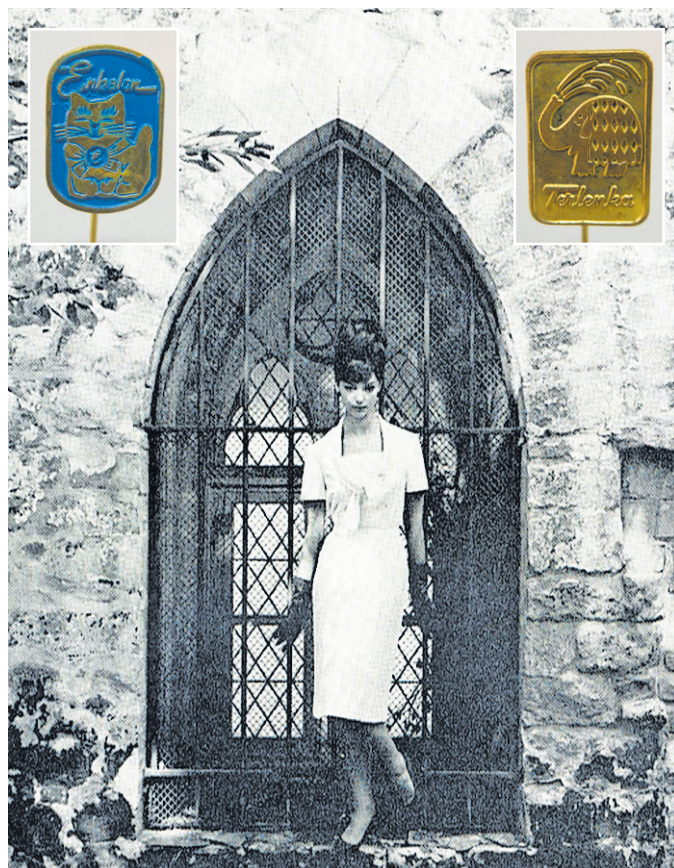
De geschiedenis van Ede werd vanaf het begin van de twintigste eeuw voor een groot deel bepaald door de bouw en bloei van de ENKA-fabriek. Deze fabriek produceerde viscose, een kunstmatig vervaardigd natuurproduct of semisynthetische vezel.

Auteur: Drs. Dirk-Jan List

VISCOSE Viscose is een semisynthetische vezel. Het is kunstmatig vervaardigd uit het natuurproduct cellulose. Cellulose wordt uit houtpulp gewonnen. Viscose staat ook bekend als kunstzijde en rayon. In America begon de productie van viscose voor de textielindustrie in 1911. Dr. Hartogs richtte in hetzelfde jaar in Arnhem de N.V. Nederlandsche Kunstzijdefabriek op. In 1913 werden de eerste garens vervaardigd. Vanwege de concurrentie moest het bedrijf uitbreiden. In 1919 begon de bouw van de fabriek in Ede en in 1922 was dit filiaal volledig in bedrijf. De ENKA zorgde voor massale werkgelegenheid. Halverwege de jaren twintig waren hier ruim 3000 meisjes in dienst. Voor de arbeiders verrees vanaf 1920 in Ede-Zuid het Tuindorp. Het ENKA-bad en het theater De Reehorst werden aangelegd voor de ontspanning van het personeel.

REVOLUTIE In de jaren twintig veranderde de mode ingrijpend. Het oude ideaal van de volwassen vrouw met rondingen werd ingewisseld door de androgyne look van een jong meisje met een kort kapsel, een verlaagde taillelijn en een korte rok.

NYLON Het Amerikaanse chemiebedrijf DuPont is verantwoordelijk voor de uitvinding van nylon, een volledig synthetische vezel. Het patent dateert uit 1935, maar nylon werd pas bekend dankzij de lancering van de nylonkousen in 1939. Dit kleding-

Terlenka model in Oud-Brussel, gepubliceerd in 'Spindop' uit 1962. Inzet links: 'ENKALON' met afbeelding van een poes. Inzet rechts: 'Terlenka' met afbeelding van een spuitende olifant.

stuk veroorzaakte een ware rage. Nylon bleek tijdens de Tweede Wereldoorlog ook uitermate geschikt te zijn voor de militaire parachutes.

TEXTIELSCHAARSTE Tijdens de luchtlanding op de Ginkelse Heide bij Ede in september 1944 lieten Britse soldaten hun parachutes achter. Aan het einde van de oorlog heerste een grote textielschaarste. Handige vrouwen wisten de parachutes om te toveren tot bijvoorbeeld een mooie bruidsjapon.

NIEUWE STOFFEN Na de oorlog werden ook andere synthetische vezels vervaardigd. De onderlinge concurrentie was groot in die tijd. ENKA richtte zich ook op de productie van nieuwe stoffen. De productie van Enkalon, een nylongaren, begon in 1952. Enkalon werd gebruikt voor luxueuze lingerie. Deze stof was wasbaar, behaaglijk en sterk. In 1955 begon de vervaardiging van Terlenka. Terlenka was ook plooihoudend en kreukherstellend.

FUSIE EN TELOORGANG Door de jaren heen is dankzij fusies de naam van de ENKA meerdere malen gewijzigd. Van AKU N.V. naar AKZO en AKZO-NOBEL. Dit kon de teloorgang van het bedrijf niet stoppen. In 1976 sloot de fabriek in Arnhem en in 2002 ook die in Ede.

Lach mee met mopjes uit de jaren '60 uit personeelskrant: 'De Spindop' uit juni 1961.

STABILISEREN VAN DE
KROEZING

HET MISVERSTAND

Een man sprak op de vismarkt
van viscose.
Toen zei zijn vrouw,
die hem slecht had verstaan
Vertel mij eens manlief,
voordat wij verder gaan,
Wie is die „ze“ en welke
soort vis koos ze.
J. H. DE G.

OMSINGELREM

WOL UIT ONDERMELK

De slagzin: melk is goed voor elk
klinkt overtuigend, maar dan moet
ondermelk wel ondergoed
zijn voor elk.

(naar een woordspeling)
J. H. DE G.

varia

EZELSBRUG

(voor de naam van Cellofaan)

Als het u, na al uw pogen
Immer nog niet is gelukt
Om de titel te onthouden
Van ons allernieuwst produkt,

Denk dan aan 't Jordaanse jochie,
Dat naar 't concertgebouw zou gaan,
En onder Casals toen uitriep:
„Gezond, wat speelt die cello faán!”

H. JANSEN

EEN WEEKMAKER

OP ROOSJE

Een paartje op weg naar 't
beeld van onze Roosje,
dacht dat het kind wel in rayon
gekleed zou staan.
Maar nee, zij had het laatste kleed
zelfs afgedaan.
Toen zei de een tot d'ander,
liefste o, wat bloos je!
J. H. DE G.

OP EEN ZIJDERUPS

à la manière de Kees Stip
Een zijderups die in De Steeg
een culturele opdracht kreeg
werkt schaamteloos maar met gevoel
de slagzin uit: „Kunstzij Ons Doel.”

DOLF VERSPOOR

DE MEESTE

Wie zet de sterkste T voorwaar
aan 't Aku-huis als steunpilaar?
Ta, Tb, Tc... Tz
of 'T met 't hele alfabet
't zij voor 't zij achter T gezet?
Och vriend, wat men met T verzint,
't is P, (van Personeel) die 't wint.

J. H. DE G.

BALLONVANGER

OP d'ENKASPONS

Wat kwelt u toch aan teen of scheen,
dat u rebels maakt diep in wezen?
Haal d'Enkaspons er overheen
en zie, gij zijt voorgoed genezen.

J. H. DE G.

GARENLICHAMEN

Een woord van dank

We hopen dat u met veel plezier het jubileummagazine '100 jaar ENKA-geschiedenis' heeft gelezen. Vanzelfsprekend was dit magazine niet bij u op de mat gevallen zonder de medewerking van alle betrokkenen.

Graag bedanken wij alle auteurs voor hun mooie bijdrage aan deze uitgave. Door de verscheidenheid aan artikelen zijn veel verschillende ENKA-onderwerpen aan bod gekomen. De redactie is zich ervan bewust dat lang niet alles rondom de ENKA-historie is behandeld, maar wij hebben getracht een beeld te geven van de rijke erfenis die de ENKA-fabriek ons heeft nagelaten.

Het magazine is samengesteld met behulp van vele vrijwilligers die foto's hebben aangeleverd, interviews hebben afgenomen, interessante onderwerpen hebben aangedragen of de tekening hebben gemaakt. Wij zijn jullie dankbaar voor de betrokkenheid en het enthousiasme om mee te werken aan deze uitgave.

Speciaal voor dit magazine hebben oud-medewerkers en huidige ENKA-bewoners hun ervaringen gedeeld en herinneringen verteld. Wij waarderen het zeer dat wij deze verhalen mochten vastleggen ter gelegenheid van 100 jaar ENKA-geschiedenis.

Tot slot gaat ons dank uit naar de redactie, BDUMedia en de sponsors voor het uitbrengen van dit magazine. Deze samenwerking heeft het mogelijk gemaakt de geschiedenis van de ENKA-fabriek door te geven aan de Edenaren.

Gemeentearchief Ede

A.C. Smit

A.C. Smit

Remco van der Steeg

A.C. Smit

Jan Eversen, ENKA-fabriek Ede, 1950. Collectie: Historisch Museum Ede. Eigendom: Vereniging Oud Ede. Bezoek www.100jaarenka.nl.